

---

## Iluzija centralnosti

---

EUGEN PUSIĆ\*

### *Sažetak*

U nastanku Jugoslavije, kao i u njezinom raspadu, važnu je ulogu odigrala iluzija centralnosti, najprije kod Hrvata, a onda kod Srba. Ispituje se značaj te iluzije, te relevantnost ideja Maxa Webera za čitav problem.

Marxova rečenica da društveno postojanje ljudi određuje njihovo mišljenje, ima dublje značenje i širu primjenu nego što je jednostrano ekonomističko tumačenje društvenog razvitka. To se nije nigdje tako jasno manifestiralo kao u slučaju raspada Jugoslavije. Najdublji razlozi ovog procesa ne leže na području ekonomskih interesa - prije bi se moglo braniti suprotno stajalište, da je većina aktera postupala u suprotnosti sa svojim neposrednim ekonomskim interesima. Pa ipak, čitav proces jasno proizlazi iz društvenog postojanja naroda bivše jugoslavenske federacije i proistječe izravno iz mišljenja koje je tim postojanjem bilo određeno.

Zato je i znanstveno nezanimljivo, ma koliko moglo biti politički oportuno, uključiti se u raspravu o tome tko je od brojnih diskutanata koji su se u proteklom desetljeću javili za riječ na bilo kojoj strani, imao pravo i u čemu. Naprotiv, od prvorazrednog je znanstvenog interesa pokušati razumjeti na koji je način društvena situacija aktera, pa i spomenutih diskutanata, formirala njihovo mišljenje i time presudno utjecala na "boju epohe", tj. na način kako se odvijalo razvrgnuće AVNOJ-skih sporazuma. Takvom pokušaju ne pridonosi polemika. Baš obratno, zanimljivo je vidjeti analogije, ili barem sličnosti, u mišljenju raznih, sada suprotstavljenih sredina. Tako, ako nam je namjera u ovom raspravljanju tragati za društvenim korijenima iluzije centralnosti, koja je motivirala ponašanje dijela srpskih političkih elita u posljednjoj četvrtini 20. stoljeća, dobro je odmah na početku ukazati na postojanje iluzije centralnosti kod Hrvata u 19. stoljeću, koja je motivirala nastanak i širenje jugoslavenske ideje. Obje iluzije proistječu iz društvene situacije dvaju naroda, a pri tome najmanje iz njihove ekonomske situacije.

\* *Eugen Pusić*, redoviti član HAZU, redovni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu u mirovini.

## I.

U tom je kontekstu zanimljiv članak Veljka Vujačića<sup>1</sup>. Ono što ponajprije izaziva zanimanje, to je polazna pretpostavka autora da su Rusi i Srbi bili dominantne nacije u svojim državama koje su okupljale i stanoviti broj perifernih nacija (764). U tim državama dominantne su nacije pretezale po broju, vojnoj moći, povijesnom prestižu, pa su stoga imale poseban položaj u odnosu prema svima drugima (773). Za razliku od izrazite nacionalne svijesti dominantne nacije, u perifernim je nacijama nacionalna svijest bila slaba, odnosno nepotpuno razvijena (763).

Problem je - po njegovu mišljenju - nastao time što je komunizam, svojom specifičnom nacionalnom politikom, ubrzao nacionalno osvješćivanje u perifernim nacijama, te tako pridonio raspadu mnogonacionalnih država SSSR-a i Jugoslavije. Tako su se na kraju članovi dominantne nacije našli u položaju manjina u državama perifernih (763-764). Stoga nacionalizam, koji se tijekom raspada javlja i u dominantnoj naciji, valja ocijeniti kao reakciju na nacionalizam u perifernim nacijama. Članovi dominantne nacije, naime, bili su se identificirali ranije s čitavom mnogonacionalnom državom, pa nisu stoga imali ni prilike ni potrebe stvoriti poseban nacionalni identitet u odnosu prema svojoj užoj etničkoj pripadnosti (774).<sup>2</sup>

Članak (na 138 stranica) sadrži mnogo toga što premašuje ovaj moj sažetak. Tako pisac ističe i razlike između situacije Srbije i Rusije, iznosi Weberove poglede na nacije i nacionalizam, i drugo. Ali ono što sam ovdje sažeo upravo mi je dalo misliti. Ako nekome svijet izgleda u toj mjeri dukčiji nego meni, mora da jedan od nas gleda iskrivljeno na stvari. Ili možda obojica.

Moja je teza, kako je nemoguće razumjeti odnose Hrvata i Srba, ako ne uzmemo u obzir da su i jedan i drugi narod, odnosno značajni dijelovi njihovih aktivnih elita u posljednjih dvjesto godina razvili svaku svoju iluziju centralnosti, tj. viđenje vlastitoga središnjeg položaja u svojoj neposrednoj geografskoj okolini, viđenje koje se ne poklapa s objektivnim stanjem stvari, a snažno usmjerava političku djelatnost. Da počnemo s nama.

Koncepcija ilirizma i jugoslavenska ideja kod Hrvata u 19. stoljeću imaju za svoje pristaše najdublje psihološke temelje i intimno moralno opravdanje u iluziji o neprijepornoj kulturnoj nadmoći i centralnosti Hrvata i

<sup>1</sup>Vujačić, Veljko: Historical legacies, nationalist mobilization and political outcomes in Russia and Serbia (*Theory and Society, Renewal and Critique in Social Theory, Vol. 26, No. 6*, 1996., str. 763-801).

Pisac je assistant professor, tj. docent sociologije na Oberlin Collegeu i suradnik harvardskog Center for International Affairs. Piše knjigu u kojoj uspoređuje komunizam i nacionalizam u Rusiji i Srbiji tijekom 1991. godine.

<sup>2</sup>Pisac ističe (bilješka 35) da se Ukrajinci i Hrvati, ipak, "jedva mogu smatrati 'perifernima' u značajnome smislu" (774).

Hrvatske u odnosu prema ostalim Južnim Slavenima.<sup>3</sup> Od “siromašnih slavenskih rođaka”, s jedne, i raznovrsne turske raje u raznim stadijima izvlačenja ispod turske vlasti, s druge strane, nitko se tada ni izdaleka nije mogao mjeriti s Trojednom Kraljevinom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koja je jedina imala solidnu pravno-povijesnu legitimaciju, autohtonu aristokraciju besprijekornog podrijetla, pod slobodno izabranom (1527. na Saboru u Cetinu) dinastijom, i to dinastijom koja je još prije tristo godina vladala imperijem u kojem “sunce nije zalazilo”. Značajan dio hrvatske političke i kulturne elite u 19. stoljeću prihvatio je orijentaciju koju je zastupao Ljudevit Gaj tijekom hrvatskog narodnog preporoda tridesetih godina o mogućoj velikoj nacionalnoj zajednici, Iliriji, od Soče do Crnoga mora, koja bi obuhvatila sve slavenske etničke skupine na tom području. Kulminaciju je ta ideja doživjela sredinom 19. stoljeća u obliku jugoslavinstva, kulturnog, a u perspektivi i političkog jedinstva svih Južnih Slavena od Slovenaca do Bugara. Kako god izgledalo Gaju, Strossmayeru, Kukuljeviću, Račkom i onome dijelu hrvatske elite koji je tu orijentaciju prihvatio, zamišljeno buduće jedinstvo Velike Ilirije ili Jugoslavije, ono naprosto nije moglo imati drugog središta ni kristalizacijske točke do Hrvatske, Hrvata, Zagreba.

Članak Veljka Vujačića ilustrira drugu vrstu iluzije centralnosti koja je nastala kod Srba, odnosno kod srpskih elita, pod drugim okolnostima i na drugi način.

Oružani ustanci protiv osmanlijske carevine bili su vrlo riskantni pothvati. Tek u 19. stoljeću povećali su se nešto izgledi uspješnog ishoda zbog ubrzanja degeneracije osmanlijske vlasti i poradi stavova tadanje međunarodne zajednice u odnosu prema “bolesniku na Bosporu”. Ali, i dalje je svaki početni uspjeh takvog ustanka bio prekaran i mogao je pasti žrtvom turskih represalija prvom prilikom. Ako je ustanicima uspjelo izvoštiti stabilniju teritorijalnu autonomiju, pa zatim, ma kako isprva malu, vlastitu državu, bilo je gotovo neizbježno da ta država zaokupi cjelokupnu narodnu maštu i postane temeljna vrijednost u nacionalnom životu. A kad je takva država onda kroz sedamdeset godina uspješno ratovala sa svojim bivšim imperijalnim gospodarom, koji je i tada još formalno slovio kao velika sila, i širila se na njegov račun, kult države morao se pretvoriti u fascinaciju

<sup>3</sup>Karakteristični su za taj stav savjeti Srbima koje, u Krležinom romanu “Zastave”, Stevan Mihailović Gruić, zvani Stevča, bivši obrenovićevski ministar, pripisuje “Švabama”, a koji očigledno još i tada (1913. godine!) predstavljaju otprilike stav barem jednog dijela hrvatske intelektualne elite: “...nego što ste vi Srbi zaintačili, pa kako biva, e, baš je sad važno da vam i dinast bude gejačina, a što imate od toga, tek što smaknuste jednoga, sad drugome o glavi snujete. Sredite se braćo, uzmite jednog Hohenzollern-Sigmaringena, solidna firma, firma budućnosti” (Krlježa, 1976., 372-373). Trebala je prilična doza arogancije za takvu podrugljivost, osobito onima čija je zemlja tada fungirala kao pars adnexa Regni Hungariae, a na račun zemlje koja je od pašaluka u sklopu Rumelijskog beglerbegovata postala samostalna država s kojom se ozbiljno računalo u balkanskoj politici.

koja nije ostavljala mjesta ni za što drugo. Kako je to formulirao Vujačić: "...skupi put do nezavisnosti učvrstio je naciju kao zajednicu zajedničkih uspomena i zajedničke političke sudbine, pretvorivši kult jake državnosti u jednu od određujućih značajki srpske političke kulture" (781).

Lako je razumjeti kakav je odjek morala izazvati kod ljudi socijaliziranih u toj tradiciji, primjerice, misao Maxa Webera, koju Vujačić uzima za moto svoga članka: "Zajednica političke sudbine, tj. iznad svega zajednička borba na život i smrt stvorila je skupine sa zajedničkim uspomnama koje često djeluju dublje nego veze pukog kulturnog, jezičnog ili etničkog zajedništva" (763).

Dolazimo do situacije stvorene Prvim svjetskim ratom i njegovim ishodom.

Osim jugoslavenske orijentacije, postojala su u političkom životu Hrvatske u 19. stoljeću barem još tri druga značajna politička usmjerenja: uni-onisti, tzv. mađaroni, lojalisti tipa Mažuranića, starčevićanci, a početkom 20. stoljeća pojavila se Hrvatska seljačka stranka. U doba Prvog svjetskog rata bila je Hrvatska dio Austro-Ugarske, jedne od zaraćenih strana, koja je rat izgubila i raspala se, dok se susjedna Kraljevina Srbija našla u pobjedničkoj koaliciji. Ta je činjenica vjerojatno bila ishodište presudnog utjecaja koji su najprije u Jugoslavenskom odboru, a zatim u Narodnome vijeću Države Slovenaca, Hrvata i Srba, na području od Triglava do Drine i Zemuna, zadobili pristaše jugoslavenske ideje. Vrijeme naprosto nije bilo pogodno za razmatranje drugih mogućnosti. Tako da je kod Hrvata prevagnula ideja nastala prije sedamdeset ili devedeset godina, utemeljena na pretpostavci o jedinstvenoj jugoslavenskoj zajednici na čitavom području naseljenom Južnim Slavenima, kao i na pretpostavci da bi se takva zajednica imala kristalizirati oko Hrvatske gdje se čitava ideja i rodila. Ali prevagnula je u času kad su obje te pretpostavke bile očigledno demantirane tijekom povijesti.

Već se u 19. stoljeću bila razvila posebna nacionalna svijest Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara, a Srbi su i Bugari uspjeli ostvariti svoje nacionalne države. Dakle, nastanak jugoslavenske nacije na tom čitavom području postao je krajnje nevjerojatan, premda su mnogi pristaše jugoslavenskog ujedinjenja u Hrvatskoj i drugdje vjerovali da bi zajednička država mogla u budućnosti stopiti tada postojeće južnoslavenske narode u novu jedinstvenu naciju. A o bilo kakvoj centralnosti Hrvatske u tom se trenutku zaista nije više moglo govoriti. Pa, ipak je iluzija te centralnosti, prisutna kod rađanja jugoslavenske ideje u Hrvatskoj, imala udjela u spremnosti delegacije Narodnog vijeća, da bez ikakvih uvjeta i bez ikakvih prethodnih pregovora prihvati Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod srpskom dinastijom.

Nakon mukotrpnog puta do vlastite države, od prvog ustanka 1804. do statusa jednoga od pobjednika u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918., tada vodeći politički vrhovi Srbije shvatili su stvaranje zajedničke države s Hr-

vatima i Slovencima kao svojevrsno proširenje Srbije, srpske države, na pokrajine pobijedene Austro-Ugarske nastanjenje Srbima i drugim, etnički srodnim, Južnim Slavenima. Srpska je vlada stoga već 7. prosinca 1914. predložila Narodnoj skupštini kao jedan od ratnih ciljeva Srbije: “borba za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca” (S. Jovanović, 1924., 3). “Pašić i radikali zastupali su u pitanju državnog uređenja centralističku tezu pripajanja Srbiji jugoslovenskih oblasti pod Austro-Ugarskom i priznavale Jugoslavenskom odboru samo propagandni karakter” (Đorđević, 1968., 531). Formulacija Slobodana Jovanovića, da je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nova država, s ustavnopravnog gledišta, dok u međunarodnom pogledu nije nova država (ibid., 21), išla je najdalje što se uopće moglo u koncilijantnosti i obziru prema osjećajima “oslobođene braće”. Tada je predodžba o centralnosti Srba i Srbije u novoj državi imala svoju objektivnu podlogu u stvarnoj premoći srpske države.

Daljnji tijek povijesti nije opravdao ni očekivanja idejnih Jugoslavena u Hrvatskoj i Sloveniji da će zajednička država stvoriti jednu naciju, niti očekivanja nekih vodećih srpskih krugova da će nova država biti produženje Kraljevine Srbije. Nepune 23 godine kasnije ta država propada, zemlja je okupirana, i kada se na kraju rata pojavljuje nova Jugoslavija, to je zaista posve drukčija država od one kakva je neizbrisivo urezana u srpsku povijesnu memoriju. Komunističko vodstvo nove Jugoslavije dovodi u pitanje srpsku iluziju centralnosti. I to ne samo pasivno, kao pomanjkanje interesa za tu vrst tradicije, već i aktivno, proglašavajući Srbe tamničarima drugih naroda Jugoslavije i poduzimajući mjere za oslobađanje tih drugih od srpske dominacije.

Pitanje ovdje nije u kojoj je mjeri ta politika KPJ bila uspješna, već kako su je morali doživjeti Srbi, polazeći od svoje iluzije centralnosti. FNR Jugoslavija i SFR Jugoslavija, štogod je bila, sigurno nije bila produženje Kraljevine Srbije. Ravnopravniji položaj drugih u Jugoslaviji, a osobito Makedonaca, Bošnjaka, Albanaca na Kosovu, Mađara u Vojvodini, mogao se početi ostvarivati jedino na račun dominantnog položaja Srba. “Svedržavna identifikacija” (Vujačić) Srba s takvom Jugoslavijom morala je doći u pitanje, odnosno, kako to formulira Vujačić, “spona između ‘velikoprpstva’ i ‘jugoslavenstva’ presudno je raskinuta tek u komunističkoj Jugoslaviji” (781). Dok je Staljin mogao nazdraviti “vodećoj naciji” Rusima u sovjetskom bratstvu naroda, Tito je morao tumačiti osnivačkom kongresu KP Srbije, u svibnju 1945., da on i komunisti nisu podijelili Srbiju time što su osnovali Bosnu i Hercegovinu kao posebnu federalnu jedinicu (Vujačić, 1996., 798).

Četrdeset godina od AVNOJ-skih zaključaka i oko pet godina nakon Titove smrti, počela je u Srbiji dozrijevati ideja o obračunu s novom Jugoslavijom, o obračunu sa stanjem u kojemu “je bila oštećena Srbija koju su ustavotvorci namjerno hteli da spuste na nivo ostalih, da joj oduzmu njezinu istorijsku ulogu” (Mihailović i Krestić, 1995., 97). Pri tome je, i

pored jednopartijskog sustava, raspon političkih mišljenja u Srbiji bio i previše diferenciran, od liberala tipa Nikezić-Perović do radikala i od komunista do rojalista, da bismo mogli govoriti o jednoj jedinstvenoj srpskoj političkoj eliti. Prema tome se, još akutnije nego za Hrvate 1918., postavlja pitanje, kako je došlo do jedinstva političke akcije u Srbiji u situaciji stvorenoj raspadom sovjetskog regionalnog i ideološkog sustava početkom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća? Dio odgovora treba tražiti u jakom pritisku neizvjesnosti naglim slamanjem idejnih i političkih okvira socijalističkog svijeta, neizvjesnosti u kojoj je mnogima vlastita nacija i vjera izgledala još jedino čvrsto uporište u općem slomu svih vrijednosti koje su službeno proglašavane i propovijedane u proteklih pola stoljeća. Ali dio odgovora mora proizlaziti također iz povijesnog sjećanja Srba na centralnost srpske sile i državnosti sedamdeset godina ranije. I to u momentu kad je ta centralnost, i pored srpske kontrole nad zajedničkom vojskom Jugoslavije, postala iluzorna, u svijetu koji je izgubio svoju polastoljetnu ravnotežu među suparničkim blokovima.

Posljedice su bile iznimno nesretne, pa je sada opet razumljiva sklonost raspravljanju o tome tko je kriv, tko je više kriv, tko je prvi počeo i sl. Ne samo da su takve rasprave znanstveno posve nezanimljive, ne samo da su praktički kontraproduktivne - zle strasti se produbljuju umjesto da se smiruju; one, također, vode u fundamentalnu pogrešku da se moralna ocjena i sud, kojem s pravom podliježe svaki pojedinac i njegovi postupci, proširuje nepravom na široke kolektive, narode ponajprije, i tako takvom sudu unaprijed oduzima svaka moralna legitimacija. Jedna od žrtava rata na ovome području jesu i društvene znanosti, i to baš kad se radi o problemima koji se najneposrednije tiču vlastite društvene i povijesne egzistencije. U odnosu prema našim susjedima uobičajio se i kod znanstvenika polemički stav, dokazivati tko ima pravo. Krajnje je vrijeme da se vratimo normalnome znanstvenom interesu, usmjerenom na način kako nastaju društvene situacije, u koje valja ubrojiti i mišljenje ljudi. Kako je došlo do toga da značajan broj ljudi misli u okvirima koji su, na prvi pogled, posve drukčiji od onih unutar kojih mi mislimo o istim stvarima?

Pokušajmo izvući neke opće zaključke iz povijesnog zbivanja. Meni se čini da se ti zaključci odnose najprije na iluziju centralnosti. Nismo mi sami u razvijanju takvih iluzija. Od Francuske revolucije koja oslobađa narode Evrope Napoleonovim topovima, preko Britanije koja "vlada valovima" i Njemačke koja je "iznad svega", do "bremena na leđima bijelog čovjeka" (the white man's burden) kako se opravdavalo kolonijalno porobljavanje, svi su veliki narodi, i mnogi mali, prošli fazu kad im se činilo da su bolji, jači, sposobniji od svih drugih, fazu koja je bila dio njihove adolescencije, nedoraslosti kao naroda. Ova se iluzija najčešće isprepliće s jednom drugom, a to se osobito jasno vidjelo u srpskom primjeru, s fascinacijom vlastite države. Država, pogotovo ako je teško i uz žrtve stečena, može se pretvoriti u predmet kulta. Takva država onda dobiva pravo da od svakog pojedinca traži svaku žrtvu, do glave, bez ikakvih uvjeta, i da bezobzirno vrši vlast. Takvoj se državi uopće ne može staviti nikakav ozbiljan

prigovor, pa ju je teško i ograničiti u njezinoj vlasti. Od instrumenta namijenjenog točno određenim društvenim svrhama, ona postaje neosobni i anonimni, ali nepovredljivi gospodar svega. Od takve opasnosti, naravno, nije isključena ni hrvatska država.

I drugi, izvanredno zanimljiv opći zaključak, kojeg ilustrira, između ostalog, također naše iskustvo, odnosi se na snagu inercije predodžbi koje smo nazvali iluzijom centralnosti. Takve kolektivne predodžbe, koje su izvorno proizašle iz određenih objektivnih društvenih situacija i povijesnih procesa te zahvatile velik broj ljudi i u njihovoj se svijesti vezale uz snažni emocionalni naboj, razvijaju inerciju, ustrajnost, koja ih održava katkada znatno dulje nego što traju objektivna stanja koja su ih proizvela. Podsjećaju na Durkheimov pojam “jakih stanja kolektivne svijesti” (*etats forts de la conscience collective*), karakteristična za društva tzv. mehaničke solidarnosti. Iluzija kulturne i povijesno-prestižne centralnosti Hrvatske, nastala u politički gotovo praznom južnoslavenskom prostoru u 19. stoljeću, traje i dalje, kad je državni položaj i vojna moć Bugarske i, osobito, Srbije očigledno demantira. Ona je pozadina operativnog političkog mišljenja dobrog dijela hrvatskih nacionalnih elita neposredno za vrijeme trajanja i pretkraj Prvog svjetskog rata, kad je, objektivno, Hrvatska bila pokrajina u ratu poražene Austro-Ugarske, a Srbija dio pobjedničke koalicije Antante, s vojskom i priznatim državnim kontinuitetom.

Baš je na toj objektivnoj situaciji, kao i na čitavoj ratničkoj povijesti svojeg nastajanja kao novovjeke države, Srbija temeljila svoju iluziju centralnosti. I ta iluzija traje, vlada mišljenjem srpskih elita i nakon 40 godina komunističke Jugoslavije, kad je Srbija “potisnuta, zakinuta, na troje podijeljena, izrabljivana, dominirana od strane Komunističke partije pod vodstvom Hrvata Tita i Slovenca Kardelja”, kako pripadnici srpske elite ne prestaju dokazivati. Samo ta iluzija, koja se zgraža od same pomisli da bi se “Srbiju moglo spustiti na nivo ostalih”, može protumačiti razmjernu dezorijentaciju i šutnju velikog dijela srpskih elita pred ekscesima političkog vodstva Srbije u procesu raspada Jugoslavije.

## II.

Nije potpuno jasno koja je svrha Vujačićeva opširnog pozivanja na Webera. U tekstovima koje navodi Vujačić, Weber spominje činitelje koji utječu na stvaranje osjećaja nacionalne solidarnosti kod dane skupine ljudi: zajedničko povijesno iskustvo, tip interakcije s drugim ljudskim skupinama, ugled u kojem sudjeluju i oni slojevi koji po svome društvenom statusu ne bi imali udjela u njemu<sup>4</sup>, materijalni i idealni interesi (npr., kod

<sup>4</sup>Weber, istina, ističe, da taj ugled “često seže duboko dolje u malogradanske mase”, ali “se samo po sebi razumije, da su svagdje one skupine koje unutar neke političke zajednice posjeduju moć da upravljaju zajedničkim djelovanjem naj snažnije ispunjene tim idealnim patosom prestiža moći...” (1921., 627).

pripadnika vojske, državne uprave, političara). U cjelini, nacija je, po Weberu, “pojam koji, ako se uopće može jednoznačno definirati, a ono nikako po empiričkim zajedničkim svojstvima onih koji se mogu ubrojiti u naciju. On (taj pojam) znači, u smislu onih koji ga u konkretnom slučaju upotrebljavaju, najprije nesumnjivo da se kod nekih ljudskih skupina može očekivati specifičan osjećaj solidarnosti nasuprot drugima; on dakle pripada sferi vrijednosti” (1921., 627).

Weber uopće ne spominje situaciju o kojoj se raspravlja u Vujačićevu članku, naime mnogonacionalne države s “dominantnom” nacijom i “perifernim” nacijama. Kad piše o Austro-Ugarskoj, koja bi se eventualno mogla protumačiti kao takva tvorevina, Weber navodi, u skladu sa svojim stajalištem o nacionalnoj pripadnosti kao subjektivnoj kategoriji, različita mišljenja pojedinih skupina: “... (Austrija) obuhvaća ljudske skupine koje odlučno naglašavaju samostalnost svoje ‘nacije’ nasuprot drugim skupinama a, s druge strane, dijelove ljudske skupine koju sudionici tih dijelova prikazuju kao jedinstvenu ‘naciju’ (također u Austriji)” (ibid). U odnosu na Rusiju, Weber - kako baltičkim Nijemcima tako Bjelorusima - priznaje osjećaj posebne etničke pripadnosti (1918.), ali ne osjećaj posebne nacionalnosti (1921., 225, 628).

Mišljenje Maxa Webera zanimljivo je možda više kao neizravni poticaj za analizu problema koji je pred nama, naime za iluziju centralnosti i za njezinu izvanrednu otpornost, i u hrvatskom i u srpskom primjeru, prema činjenicama koje joj proturječe. Analizirajući odnos između protestantske etike, posebno kalvinističke doktrine o predestinaciji, i duha kapitalizma, Weber ukazuje na preobrazbu izvorne religiozne motivacije ekonomske djelatnosti u motivaciju čistim ekonomskim pobudama materijalne koristi i bogaćenja: “Samo kao ‘tanki ogrtač koji možemo svakog časa zbaciti’ trebala bi, po Baxterovu<sup>5</sup> mišljenju, briga za vanjska dobra ležati na ramenima njegovih svetaca. Ali lagani ogrtač pretvorila je zla kob u čelično tvrdi oklop. Dok je askeza krenula da svijet preobrazi i u svijetu djeluje, zadobila su vanjska dobra ovoga svijeta sve veću i konačno neizbježivu moć nad ljudima kao nikada ranije u povijesti. Danas je duh askeze napustio taj oklop; mogli bismo se zapitati, da li zauvijek?” (Weber, 1922., 203-204).

A mi bismo se mogli zapitati, u kojoj su se mjeri kod naših iluzija centralnosti izvorni idealistički motivi promijenili i sekundarni motivi državnog razloga te neposredne osobne, pa i materijalne, zainteresiranosti pridošli uz, pa možda i zamijenili, izvornu motivaciju nacionalnim idealima. U tom bi slučaju pretpostavku vlastite centralnosti, kako u politici Jugoslavenkog odbora 1914.-1918., tako i u politici Miloševića 1990.-1995., trebalo tumačiti, ne samo zadržavanjem stanovitih obrazaca mišljenja i nakon što je nestala njihova objektivna podloga nego i sekundarnom osobnom

<sup>5</sup>Baxter, Richard, engleski puritanski propovjednik 17. stoljeća. Citat je iz njegove knjige “Saint’s everlasting rest”, pogl. XII.



zainteresiranošću neposrednih aktera. Kao što je razmišljao Kamilo Eme-rički, u Krležinim “Zastavama” (Knj. I., str. 215), razočaran srpsko-bugar-skim ratom 1913.: “...a Bregalnica samo je posljedica proklete državotvorne logike, jer kad se bilo kakva plemenita misao pretvori u državnu politiku, ona se ostvaruje topovima i bajonetama”.

No prije provedenih pažljivih povijesnih istraživanja, to može biti samo prijedlog za razmišljanje.

### *Literatura:*

Đorđević, Dimitrije: Srbi, u: *Enciklopedija Jugoslavije, svezak 7* (Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1968.)

Jovanović, Slobodan: *Ustavno pravo Kraljevine SHS* (Beograd, Geca Kon, 1924.)

Krleža, Miroslav: *Zastave*, I. knjiga (Sarajevo, Oslobođenje, 1976.)

Mihailović, Kosta - Krestić, Vasilije: “Memorandum SANU” Odgovori na kritike (Beograd, SANU, 1995.)

Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen, J.C.B.Mohr/Paul Siebeck, 1921.)

Weber, Max: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, u: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Band I (Tübingen, J.C.B. Mohr/Paul Siebeck, 1922.)

Eugen Pusić

*THE ILLUSION OF CENTRALITY*

*Summary*

Recent historical developments in the relationship between Croats and Serbs are discussed, referring to an article by V. Vujačić (Theory and Society, No. 6, 1996).

The idea of an Illyrian and later a Yugoslav commonwealth of all South Slavs, originating in Croatia in the 19<sup>th</sup> century, had its legitimating psychological foundation in a “illusion of centrality”, developed at the time by a part of the Croatian political and intellectual elite, a view of the preeminent position of Croatia and the Croats among all the Slav ethnic groups in the region and, therefore, of a natural central role of Croatia in the future commonwealth.

In a similar way, the armed struggle of the Serbs for independence from the Ottoman empire in the 19<sup>th</sup> century and for the expansion of the Serbian State in the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> century has generated a Serbian belief in the dominant role of Serbia and the Serbs in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes established in 1918, later Kingdom of Yugoslavia.

These incompatible illusions are believed to be the roots of a number of political positions and decisions taken by both Croats and Serbs in the 20<sup>th</sup> century.

The views of Max Weber on nationality and nationalism are discussed in relation to the problem of cooperation and conflict between Croats and Serbs in the 20<sup>th</sup> century.